Praksis 52 | Sayfa: *135-155*

Kapitalist Ataerkinin Ablukasında Kadınların Sınıf Deneyimleri: İzmir Konfeksiyon Sektöründe Üretim Süreçlerinin ve Gündelik Hayatın Cinsiyetçi Yapısı[1,2]

Ayşe Arslan

Özet

Birbirinden ayrılamaz olan sınıf ve toplumsal cinsiyet karşılıklı olarak birbirini şekillendirir. Diğer bir deyişle, üretim süreçleri/sınıf deneyimleri ve ataerkil süreçler/normlar arasında karşılıklı belirleyici bir ilişki söz konusudur. On dört ay boyunca gerçekleştirilen etnografik genişletilmiş-alan çalışmasına dayanan bu makale, feminist tarihsel materyalist perspektiften, sınıf ve toplumsal cinsiyet arasındaki karşılıklı etkileşimleri İzmir konfeksiyon sektörü örneğinde analiz ediyor. Makale, temel olarak, Türkiye toplumundaki ataerkil normların, konfeksiyon sektöründeki üretim süreçlerine, çalışma koşullarına, işyerlerindeki sosyo-kültürel ortam ve gündelik hayata, sınıf-içi ve kadınlar arası ilişkilere ciddi bir biçimde nüfuz ettiğini gösteriyor.

Anahtar Kelimeler: *Kapitalist ataerki, işçi sınıfı, konfeksiyon sektörü, gündelik hayat, kadınların sınıf deneyimleri*

Women's Class Experiences under the Siege of Capitalist Patriarchy: The Gendered Nature of Production Processes and Everyday Life in İzmir's Garment Sector

Abstract

Class and gender, which cannot be separated from one another, mutually shape each other. In other words, there is a reciprocal, co-constitutive relationship between production processes/working class experiences and patriarchal processes/norms. Based on an ethnographic extended case study carried out over fourteen months, this article analyses the interplays between class and gender from a feminist historical materialist perspective in the case of İzmir's garment sector. It mainly illustrates that patriarchal norms in Turkey are strongly diffused throughout the production processes, working conditions, socio-cultural atmosphere and everyday life on the shop floor, and intra-class and women-to-women relationships in the garment sector.

Keywords: *Capitalist patriarchy, working class, garment sector, everyday life, women's class experiences*

---

[1] Doktor Araştırma Görevlisi, Hacettepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü. E-mail: aaysearslan@gmail.com ; ORCID: www.orcid.org/0000-0003-1876-6728

[2] Makale teslim tarihi 20.07.2019 ; kabul tarihi 31.11.2019.

Giriş

Sınıf bir toplumsal ilişki olduğu ölçüde (Marx ve Engels, 1998 [1846]; Thompson, 2013 [1963]), toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite gibi diğer toplumsal baskı formlarından ayrılamaz. Bu makalenin odağı olan ve tarihsel olarak uzun zaman boyunca hak ettiği önemi görmeyen toplumsal cinsiyet ve ataerkil rejimlerin, kapitalist sistem ve sınıf ilişkileri açısından oynadığı kritik rolün kabulü, ancak sosyo-politik ve akademik alandaki feminist mücadelenin büyümesiyle mümkün oldu. Ana-akım literatürün ötesinde, Marksist literatür de toplumsal cinsiyeti çoğunlukla sınıfa ikincil ya da ilave bir konuma yerleştirdi.[3] Bu makale ise toplumsal cinsiyet normları ve ataerkil ideolojiler ile kapitalist üretim ilişkileri ve sınıf deneyimleri arasında ayrılamaz ve karşılıklı kurucu bir ilişki olduğunu savunuyor.

Kapitalizm, eşitsizlikler ve sömürü üzerinden kendini var eden bir sistem olduğu ölçüde, tekil toplumsal yapıların kendi içerisinde ve farklı toplumlar arasında var olan hiyerarşileri derinleştirmeye, aynı zamanda da yenilerini yaratmaya ihtiyaç duyar. Bu bağlamda kadınlar, eşitsiz ve sömürüye dayalı toplumların kapitalizm öncesi ve sonrası tarihinde, toplumsal hiyerarşilerin içerisinde "aşağıda" konumlandırılan ve en çok sömürülen başlıca gruplardan biri olageldi. Ataerkil toplumsal cinsiyet rejimleri, kapitalizmden önce var olmakla birlikte, kapitalizm tarafından devralınarak yeniden üretildi. Mariarosa Dalla Costa ve Selma James'in (1971: 4) de dediği gibi, kadınların ezilmesi kapitalizm ile başlamamış olsa da kadınların sömürüsü kapitalizm ile yoğunlaştı. Ataerkinin sağladığı zemin üzerinde yükselen kapitalizm, kadınları özgül biçimlerde baskılamaya devam etti (Yaman, 2013: 14).

Kapitalizm, ataerki olmaksızın işleyemez; kapitalist birikim sürecinin devamı, ataerkil kadın-erkek ilişkilerinin korunmasına veya yenilerinin yaratılmasına bağlıdır (Mies, 2014[1986]: 38). Sermaye birikimine ve işçi sınıfının emek gücünün sömürüsüne dayanan kapitalizmle, kadınların ikincilleştirilmesine ve sömürülmesine dayanan ataerkinin girdiği karşılıklı ilişki "kapitalist ataerki"[4] olarak karşımıza çıkar. "Kapitalist ataerki" kavramı, ataerki ve kapitalizmin birbirine içkin, birbirine bağlı bir sistem olduğunu bize anlatır (Mies, 2014[1986]: 38). Dolayısıyla, sadece kapitalist baskı ve sömürü ilişkilerini hedef alan bir mücadele, aynı zamanda bu ilişkilerin dayandığı ataerkil baskı ve sömürü ilişkilerini de hedef almadığı için, başarısız olacaktır (Hartmann, 1979: 24). Kapitalizm ve ataerki arasındaki bu kopmaz, karşılıklı belirleyici ilişki, farklı tarihsel dönem ve coğrafyalarda kimi ortak, kimi özgül birçok şekilde kendini gösterir.

Bu bağlamda bu makalede tartışacaklarım, yukarıda bahsi geçen ilişkinin İzmir konfeksiyon sektörü örneğinde doğurduğu bazı özgül sonuçları ortaya koyuyor. Açacak olursam, makale, feminist tarihsel materyalist perspektiften, Türkiye'deki

---

[3] Bkz. Mies, 2014 [1986]; Federici, 2014 [2004]; Arruzza, 2016.

[4] Bkz. Mies, 2014 [1986]. Bu kavram literatürde karşımıza "ataerkil kapitalizm [patriarchal capitalism]" olarak da çıkmaktadır. Bkz. Brown, 1975; Hartmann, 1976, 1979; Yaman, 2013; Özateş, 2015; Acar Savran, 2016.

toplumsal cinsiyet normları/ataerkil rejimler ile işçi sınıfının çalışma koşulları, üretim alanındaki sosyo-kültürel ortam ve gündelik hayat, sınıf-içi ve kadınlar arası ilişkiler arasında ne türden bir belirleyici ilişki olduğunu analiz ediyor. Makale, Temmuz 2015 ve Ağustos 2016 arasında İzmir'de gerçekleştirilmiş olan etnografik genişletilmiş-alan çalışmasına[5] dayanıyor. Bu alan çalışması, temel olarak, 14 aylık etnografik çalışmadan, bu sürenin içerisinde altı aylık katılımcı gözlem (her bir ölçekte iki ay olmak üzere fabrika, atölye ve ev-merkezli konfeksiyon üretiminde çalışma)[6] ve 50'si kadın konfeksiyon işçisi olmak üzere, farklı gruplarla yapılan 71 derinlemesine yüz yüze mülakattan[7] oluşuyor.

Makale, temel olarak, konfeksiyon sektöründeki çalışma rejiminin, üretim alanındaki sosyo-kültürel ortam, gündelik hayat, sınıf-içi ve kadınlar arası ilişkilerin, Türkiye'de egemen olan güçlü ataerkil normlarla şekillendiğini iddia ediyor. Literatürde, Türkiye'deki imalat sanayilerindeki kadın emeğine ve sınıf deneyimlerine odaklanan birçok kıymetli çalışma olmakla birlikte (örneğin, Ecevit, 1991; Eraydın ve Erendil 1999; Sugur ve Sugur, 2005; Toksöz, 2011; Dedeoğlu, 2012a; İlkkaracan, 2012; Kümbetoğlu vd., 2015), İzmir konfeksiyon sektöründeki kadın emeğine ilişkin detaylı bir çalışma mevcut değil. Oysa, Türkiye'deki en yüksek kadın istihdamına sahip üçüncü, en yüksek konfeksiyon ihracatına sahip ikinci şehir olan İzmir'de istihdam sağlayan en büyük ikinci sektör, konfeksiyon sektörüdür (İZKA, 2015: 40). Bu bağlamda, makalenin bahsi geçen literatüre katkılarından biri coğrafi odağıdır. Dahası, makale, kapitalist ataerkinin kadın işçilerin sınıf deneyimlerine etkisini somut çalışma koşullarının yanı sıra, çalışma hayatındaki sosyo-kültürel ortam, sınıf-içi ilişkiler ve kadınlar arası ilişkiler bağlamında analiz ediyor. Bunu yaparken de, etnografik genişletilmiş-alan çalışmasından aldığı güçle, kadın işçilerin kendi perspektiflerini dâhil ediyor. Makalenin takip eden ilk bölümünde, ataerkil normların üretim süreçlerine ve çalışma koşullarına etkisi; ikinci bölümünde, ataerkil normların üretim alanındaki sosyo-kültürel ortam ve kadınların gündelik sınıf deneyimlerine nasıl nüfuz ettiği; üçüncü bölümünde, kadın konfeksiyon işçilerinin toplumdaki "kötü kadın" imajı ve kadınların bu imaj karşısındaki tepkileri; dördüncü bölümünde ise, kadınların üretim alanındaki diğer kadınlar üzerinde kurduğu ataerkil denetim ve baskı süreçleri inceleniyor.

---

[5] Genişletilmiş-alan çalışması, gözlemcilikten katılımcılığa geçilen, gözlemlerin zaman ve mekanda genişletildiği, çalışılan alanın coğrafi ve tarihsel bağlamının hesaba katıldığı ve var olan teorinin genişletildiği bir alan çalışması biçimidir (Buroway, 2000: 26-28).

[6] Katılımcı gözlem çerçevesinde, 'ayakçı/ortacı' olarak, önce ihracata yönelik üretim yapan, 200 işçili bir fabrikada iki ay; devamında ise, her birinde iki hafta olmak üzere, yerli piyasaya üretim yapan, işçi sayısı 5 ile 15 arasında değişen, merdiven altı dört atölyede çalıştım. Bunun ardından da son olarak, evden çalışan kadınların evlerinde ve aracı kadınların tek odalı atölyelerinde iki ay çalıştım.

[7] Araştırmanın temsil gücünü arttırmak için, mülakat yapacağım kadın işçi seçimlerimde, yaş, medeni durum, çocuk sayısı, etno-kültürel kimlik, eğitim seviyesi, mesleki görev ve üretim ölçeği açısından mevcut farklıları olabildiğince kapsamaya dikkat ettim. 36 fabrika ve atölye işçisi kadının 28'i çalıştığım fabrika ve atölyelerdeki iş arkadaşlarımdı. Kadın işçiler haricinde mülakat yaptığım 21 kişinin sekizini işverenler, beşini farklı sendikalardan temsilciler, altısını farklı kurumlardan sektör temsilcileri, birini İzmir Kadın Emeği Platformu'ndan bir temsilci ve sonuncusunu da TÜİK İzmir ofisinden bir temsilci oluşturuyor.

Üretim Süreçlerinin ve Çalışma Koşullarının Cinsiyetçi Yapısı

Kadınlar kapitalizmin tarihi boyunca enformel istihdamın en önemli bileşenlerinden biri olageldi. Neoliberal dönemde ise kadınların dezavantajlı toplumsal konumları, yatırım, ihracat ve genel olarak ekonomik büyüme açısından daha fazla teşvik edici olmaya başladı[8] Bugün, kadınlar enformel emeğin çoğunluğunu, en yoksul ve zarar görmeye açık kesimini oluşturuyor (Horn, 2010). Örneğin gelişmekte olan bazı Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde 2000'lerin başında mevcut olan emek piyasalarını inceleyen Chen, Vanek ve Heintz (2006: 2136), enformel istihdamdaki işverenlerin ve "düzenli" ücretli işçilerin çok azının, parça başı ya da evden çalışan işçilerin ise çok büyük bir kısmının kadınlardan oluştuğunu gösteriyor. Kadınlar kötü çalışma koşullarına, iş güvencesizliğine, düşük ücrete ve sosyal güvencesizliğe erkeklere kıyasla daha fazla maruz kalıyor. Bunların ötesinde, kadınlar, hamilelik ve annelikle ilgili işçi haklarından mahrum bırakılıyor, işyerlerinde cinsel şiddet, ataerkil baskı ve kontrol gibi toplumsal cinsiyet temelli ciddi problemlere maruz kalıyor (Barrientos ve Smith, 2006; Hale ve Wills, 2005; Smith vd., 2004).

Küresel konfeksiyon sektörü, kompleks ve çok geniş taşeron ağı ile kadın istihdamının en yüksek olduğu ve emek güvencesizliğinin/ enformelliğin en yoğun olduğu sektörlerin başında geliyor. Konfeksiyon sektörü, Türkiye de dâhil olmak üzere, tüm dünyada sendikasız, ucuz, kısa-süreli, enformel istihdam ile karakterize olageliyor (Hale, 2000; Wills ve Hale, 2005; Mezzadri, 2010; Dedeoğlu, 2012a; Kumar, 2014; RoyChowdhury, 2015). Sektördeki aşırı sömürüye dayalı üretim ilişkileri, ataerkil toplumsal cinsiyet rolleri ve temsilleri aracılığıyla korunuyor (Brooks, 2007: xviii). Örneğin sektördeki yoğun kadın istihdamının ve konfeksiyonun kadınlar için en uygun sektörlerden biri kabul edilmesinin en önemli sebeplerinden biri, kadınları ev ve aile ile özdeşleştiren ataerkil normlar. Açacak olursam, sektördeki esnek üretim ve çalışma koşullarının, kadınların ailedeki yeniden-üretici zorunluluklarını yerine getirmelerine müsaade ettiği düşünülüyor.

Kapitalizm için bu durum, kadınları çok daha ucuz maliyetle, daha esnek çalıştırılabilecek optimal işgücüne dönüştürüyor. Zira rekabetin yükseldiği, giderek daha da küreselleşen piyasada, üreticilerin üretim maliyetlerini düşürmeye yönelik temel stratejileri, kadın işçiler gibi dezavantajlı grupların emek maliyetlerini düşürmekten geçiyor. Maria Mies'in (2014[1986]: 116) de belirttiği gibi, kadınlara evrensel olarak atfedilen "ev kadınlığı" rolü, kadın emeğinin, erkek emeğine kıyasla, çok daha ucuza satın alınmasına sebep oluyor. Kadın konfeksiyon işçileri düşük ücretlere, zayıf toplu sözleşme olanaklarına ve çeşitli şiddet biçimlerine maruz bırakılıyor, eşit değerde çalışma için eşit ücret alamıyor, hamilelik ve doğumla ilgili olanaklardan kısmen ya da tamamen mahrum bırakılıyor (ILO, 2014: 12).

Dünyadakine benzer bir biçimde Türkiye'de de kadınlar konfeksiyon üretiminde büyük bir rol oynuyor. Ülkemizde kayıtlı kadın konfeksiyon işçilerinin sektördeki

[8] Bkz. Seguino (2000), Staveren vd. (2007).

kayıtlı toplam istihdamdaki payları (2017'de yüzde 50,8[9]), ülkedeki kayıtlı toplam kadın işçilerin ülkedeki kayıtlı toplam istihdamdaki paylarına (2017'de yüzde 28,2)[10] kıyasla oldukça yüksek. Bu makro göstergelerin ötesinde, benim çalıştığım fabrikada ve sahipleriyle mülakatlar yaptığım başka üç fabrikada kadın işçi oranları yüzde 70'lerde, çalıştığım atölyelerde ise yüzde 50'lerdeydi.

Özellikle emek-yoğun ve enformel çalışma ilişkilerinin yaygın olduğu sektörlerde kadın istihdamının yüksek olmasının bir başka sebebi de, ataerkil normlarla şekillenen kadın imajı. Dünyada, kadınların erkeklere kıyasla kötü çalışma koşullarını kabul etmeye daha meyilli, daha itaatkâr, disiplinli, uysal ve idare edilebilir işçiler olduğu varsayılıyor (Barrientos, 2001; Caraway, 2005; Ruwanpura ve Hughes, 2016). Örneğin Melissa W. Wright'ın (2006) Meksika ve Çin üzerine yaptığı çalışma, kadınların tek kullanımlık metalar gibi kolayca elden çıkarılabilir oldukları (*disposable women*) mitinin, gelişmekte olan ülkelerde güçlü bir biçimde işlendiğini ve bu söylemin emek piyasasında ve kadın istihdamında önemli bir belirleyici faktör olduğunu gösteriyor. Benzer bir biçimde, Leslie Salzinger (2003) da "üretken kadınlık" (*productive femininity*) fantezisinin Meksika endüstri sektöründeki gündelik hayatta nasıl üretildiğini ve firmaların istihdam ve emek kontrol stratejilerinde nasıl belirleyici olduğunu anlatıyor.

Yaptığım alan çalışması, yukarıda bahsettiğim kadın imajının Türkiye'de de hâkim olduğunu ve işverenlerin istihdam stratejilerini etkilediğini gösteriyor. Görüşme yaptığım beşi erkek üçü kadın sekiz işverenin hepsi de kadın işçileri tercih ettiğini belirtti. Bu tercihin nedenlerini sorduğumda, bütün erkek işverenler kadınların "doğuştan" gelen yatkınlıkları ve el becerileri sebebiyle bu işe daha uygun olduklarını söyledi. Bu genel kanının ötesinde, Semih (49/E/FS)[11] kadın işçilerin daha fazla sorumluluk sahibi ve olgun insanlar olduğunu, erkeklerin ise daha kaprisli ve sorun yaratmaya meyilli olduğunu dile getirdi. Osman (47/E/AS), erkeklerin kaytarmayı sevdiğini, kadınların ise işine daha sadık olduğunu söyledi. Melih (35/E/AS) ve Arif (42/E/FS) ise kadınların daha uyumlu ve mülayim olduğunu belirtti. Saniye Dedeoğlu'nun (2012b: 14) Gaziantep, Kahramanmaraş, Malatya ve Adıyaman üzerine yaptığı bir çalışma da kadınların dikiş-nakış işlerine daha yatkın ve aynı zamanda daha uysal olduklarına, erkek işçilerin ise problem çıkarmaya daha meyilli olduklarına dair yaygın kanıdan ötürü, tekstil ve konfeksiyon firmalarının, kadınları istihdam etmeye daha fazla gönüllü olduğunu ortaya koyuyor.

Dünyada ve Türkiye'de var olan yukarıda sözünü ettiğim kadın imajı, kadınları ikincil konuma yerleştiren, pasifleştirerek tahakküm altına almaya çalışan ataerkil

---

[9] Yazarın SGK İstatistik Yıllıklarını baz alarak yaptığı hesaplamaya dayanmaktadır (8 Temmuz 2019 tarihinde erişilmiştir).

[10] Yazarın SGK İstatistik Yıllıklarını baz alarak yaptığı hesaplamaya dayanmaktadır (8 Temmuz 2019 tarihinde erişilmiştir).

[11] Makale boyunca, gizlilik ilkesi gereği, tüm işçilerin ve işverenlerin gerçek isimlerini değiştirerek uydurma isimler kullanıyorum. Ayrıca, mülakat yaptığım her kişi için bir kod kullanıyorum. Kodlar sırasıyla yaş/cinsiyet/üretim ölçeği bilgilerini veriyor. Cinsiyet için "K" "Kadın", "E" "Erkek"; üretim ölçeği için "Fİ" "Fabrika İşçisi", "Aİ" "Atölye İşçisi", "FS" "Fabrika Sahibi", "AS" "Atölye Sahibi" anlamına geliyor. Örneğin buradaki kod, 49 yaşındaki erkek fabrika sahibine işaret ediyor.

normlardan besleniyor. Kadınlara yapıştırılan, "uysallık", "el işlerinde üretkenlik", "çalışkanlık", "itaatkârlık" gibi özcü sıfatlar, gerçeği yansıtmanın aksine, geleceği kapitalist ataerkil normlara uygun bir biçimde kurmaya çalışıyor. Açacak olursam, kadın işçilerden daha fazla artı değer üretmeleri, bunu yaparken uysal ve itaatkâr olmaları isteniyor; bunun sonucu olarak, geniş toplumsal ilişkilerdeki ikincil konumlarının yeniden üretilmesine de rıza göstermeleri bekleniyor. Diğer bir deyişle, bu söylemi yeniden üretenler, kapitalist ataerkil sistemin devamlılığını sağlamaya çalışıyor. Ne var ki kadın işçilerin dünyadaki ve Türkiye'deki direnişleri, bu çabanın hedefine ulaşmaktan uzak olduğunu gösteriyor.[12]

Diğer yandan, kadın işverenlerden sadece (fabrika sahibi olan) biri, kadınlara özcü bir nitelik atfederek, kadınların daha hassas, çalışkan olduklarını söyledi. Onun dışındaki iki kadın işveren de uzun yıllar konfeksiyon işçiliği yapmış, bir süredir de kendi atölyelerini açmış kadınlardı. Bu kadınlarla diğer işverenleri ayırt eden çok önemli bir nokta var; ikisi de kadınları tercih etmelerinin sebeplerini kadınların doğuştan gelen yatkınlıklarına ve özelliklerine bağlamadı. Kerime (37/K/AS) kadınlarla daha iyi anlaştığı için, Leman (28/K/AS) ise kadınlarla daha rahat bir çalışma ortamı yaratıldığı için kadınları tercih ediyordu. Ayrıca, bu kadınlar, konfeksiyondaki yüksek kadın istihdamını yoksulluk, eğitimsizlik, toplumsal baskı gibi sosyokültürel ve ekonomik sebeplerle açıkladılar. Dolayısıyla işçilik deneyimine sahip, küçük atölye sahibi kadın işverenlerin konfeksiyondaki yüksek kadın istihdamının arkasındaki kültürel, sosyolojik ve ekonomik nedenleri daha iyi anladıklarını, kadın işçilere özcü nitelikler atfetmekten uzak olduklarını söyleyebiliriz.

Ataerkil normlar, üretim süreçlerini de ciddi bir biçimde şekillendiriyor. Konfeksiyon sektöründe işbölümünün/iş organizasyonunun nasıl yapıldığı bunun en açık göstergelerinden biri. Örneğin Bangalore'daki konfeksiyon sektöründe erkekler, "yüksek vasıflı" işçiler olarak istihdam edilirken; kadınlar, kesme, dikiş, yardımcılık gibi "kadın işi" olarak görülen ve bu yüzden de "vasıfsız" sayılan işlerde çalıştırılıyor (Kumar, 2014: 797). Benzer bir biçimde, Delhi'deki erkek işçiler bir kıyafeti baştan sona yaparken; kadınlar, seri üretimde tek bir işi yapmaya mecbur bırakılıyor (Mezzadri, 2016: 1888). İzmir'de de durum çok farklı değil. Fabrika ölçeğinden başlayacak olursam, benim çalıştığım fabrikada kesme, ütü, yükleme, teslimat gibi işlerde "erkek gücü" gerektiğine inanıldığı için sadece erkekler çalıştırılıyordu. Dahası, aynı bölümde çoğunlukla kadınlar tarafından yapılan diğer işlere kıyasla, erkeklerin yaptığı bu işler için daha fazla ücret ödeniyordu. Örneğin ütücüler, kalite kontrol bölümünde çalışan diğer kadınlardan 100 TL daha fazla maaş alıyordu. Diğer yandan, iplik temizleme, paketleme ve el işleri gibi görevlerde sadece kadınlar çalıştırılıyor, bu işler "kadın işi", "vasıfsız işler" olarak görüldüğü için de en düşük ücretle ücretlendiriliyordu. Ayrıca bu kadınlar, fabrikada en esnek biçimde istihdam edilen kadınlardı.

---

[12] Kadın işçilerin direniş örnekleri için bkz.: Sayılan ve Türkmen (2010), Davutoğlu (2018), Saygılıgil (2018), Pun (2005), Chan (2006), Anitha ve Pearson (2018).

Çalıştığım üç dikim atölyesinde ise dikim dışında başka bir iş yapılmadığı için, konfeksiyon üretiminin kendisinde cinsiyetçi işbölümü yoktu. Öte yandan, bu atölyelerdeki cinsiyetçi işbölümü, kendini işyerinde yapılması gereken yeniden-üretici işlerde gösteriyordu. Fabrikalarda temizlik, yemek ve çay servisi gibi işler için ücretli işçiler çalıştırılırken, toplumsal olarak "kadın işi", "kadının görevi" olarak görülen bu işler, atölyelerde ya kadın makinecilere ya da ortacı olarak çalışan kız çocuklarına ve genç kadınlara yaptırılıyordu. Dahası, bazısı günlük, bazısı haftalık yapılması gereken tuvalet temizleme, çay yapma, servis yapma, yerleri temizleme gibi işler için kadınlara ve kız çocuklarına ekstra ücret verilmiyordu. Dolayısıyla, kadınların yeniden-üretici emeklerinin ailede olduğu kadar konfeksiyon atölyelerinde de görünmez, değersiz ve ödenmeyen emek olarak karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.

Diğer yandan, parça-başı iş yapan, evden çalışan işçilerin hepsi kadınlardan oluşuyordu. Evden çalışan işçilerin çalışma koşulları, neden bu işçilerin hepsinin kadın olduğunu da açıklıyor. Bu kadınlar, çok düşük ücretlere, tamamen kayıt dışı ve dolayısıyla sosyal güvenceden mahrum, iş garantisi olmaksızın, uzun saatlere çalıştırılıyor. Çoğu evli ve çocuklu olan bu kadınlara yüklenen "ev kadını" ve "annelik" gibi ataerkil roller, onların emek gücünün çok daha ucuza ve çok daha esnek biçimde satın alınabilecek metalara dönüştürüyor. Diğer bir deyişle, bu kadınların konfeksiyon işleri, ev-içi işlerinin bir parçasıymış gibi düşünülüp değersizleştiriyor.

Kapitalist ataerkil sistem, fabrika ve atölye ölçeklerinde benzer işleri aynı yeterlilikte yapan kadın ve erkek işçilere ödenen farklı maaşlarda da kendini gösteriyor. Çalıştığım fabrikada konuyla ilgili konuştuğum tüm kadınlar, o fabrikada cinsiyete göre bir farklılık olmadığını söylerken, bazıları önceden çalıştıkları fabrikalarda kadınlara bu konuda ayrımcılık yapıldığını vurguladı. Atölyelerde ise durum farklıydı. Beraber çalıştığım neredeyse tüm atölye işçisi kadınlar, atölyelerde erkeklere, "eve ekmek götüren" asıl kimseler olarak görüldükleri için, 50-100 TL daha fazla maaş verildiğini söyledi. Diğer yandan, hem işçi ve işverenlerin ifadeleri hem de benim gözlemlerim, işte yükselme konusunda kadınlara ayrımcılık yapılmadığı yönündeydi.

Bu noktaya dek ilerlettiğim tartışmada açığa çıktığı haliyle, ataerkil normlar, üretim süreçlerini ve çalışma koşullarını kadınların aleyhinde oldukça ciddi bir biçimde etkiliyor. Öte yandan, kapitalist ataerkil sistemin çalışma hayatındaki etkileri, yalnızca yukarıda ortaya koyduklarımla sınırlı değil. Kapitalist ataerkil sistem kendini, üretim alanındaki sosyo-kültürel ortam ve gündelik hayatta, sınıf-içi ve kadınlar arası ilişkilerde de ciddi bir biçimde gösteriyor. Şimdi bu bağlamda, işyerlerindeki kadın-erkek ilişkilerini ve kadına karşı cinsel şiddeti tartışacağım.

Üretim Alanındaki Kadın-Erkek İlişkileri ve Kadına Karşı Cinsel Şiddet

İşyerlerindeki sosyo-kültürel ortamı, toplumdaki genel sosyo-kültürel ortamdan ayrı düşünemeyiz. Bu savı açık kılan bir örnek olarak, Türkiye toplumundaki yaygın toplumsal ilişki normlarının, konfeksiyon sektöründeki gündelik hayatı da

şekillendirdiğini görüyoruz. Örneğin Dedeoğlu (2012b: 19), geleneksel bölgelerde, tanışıklığı olmayan kadın ve erkeklerin aynı ortamda bulunmasının toplum tarafından uygunsuz karşılandığını söylüyor. Esasen, geleneksel bölgelerde daha yoğun olmakla birlikte, Türkiye toplumunda genel olarak, aralarında akrabalık bağı olmayan kadın ve erkeklerin çok yakın ilişkiler kurması pek uygun görülmez. Bu muhafazakâr-ataerkil norma uygun bir biçimde, konfeksiyon sektöründeki kadın-erkek ilişkileri de belli bir mesafede tutuluyor. Alan çalışmam boyunca tanıştığım çoğu kadın konfeksiyon işçisi, erkek iş arkadaşlarıyla iyi ilişkilerinin olduğunu, fakat kadın işçilerin erkek işçilerle aralarına mesafe koymaları gerektiğini vurguladı.

Yine aynı normun etkisiyle kadınlar, sektördeki kadın-erkek ilişkilerini "abi-kardeş", "abla-kardeş" ilişkisi olarak tanımladılar. Kadınlar, erkek iş arkadaşlarıyla aralarındaki ilişkileri muhayyel aile ilişkileri gibi tasvir ederek, bu ilişkilere muhafazakâr-ataerkil toplumun kabul edeceği bir biçim vermiş oluyorlar. Ayrıca, bu yolla hem "adlarının çıkmasının" önüne geçmeye hem de söz konusu erkeklerle aralarında oluşabilecek herhangi bir duygusal/cinsel ilişkiyi sembolik düzeyde dışarıda bırakmaya çalışıyorlar. Kadınlar, ancak aralarında ciddi yaş farkının bulunduğu erkeklerle, bu ilişkiler muhafazakâr-ataerkil toplumsal şemalar dâhilinde normalleştirilebileceği için, daha rahat ilişki kurabiliyorlar: "Valla ben sadece iş konusunda konuşuyorum [erkek işçilerle]. Hani oturup da öyle nasılsın, iyi misin, napıyon diye özel muhabbet yok... Ha, kendimden çok ufaksa, böyle 12-13 yaş, çocuğum kadarsa öyle konuşurum. Ama büyükse 'günaydın, iyi akşamlar', o kadar" (Melek, 41/K/Aİ). Elif Ö. Özçatal (2011: 29) da Tokat'taki tekstil, konfeksiyon ve gıda sektörleri üzerine yaptığı çalışmada, işyerlerindeki kadın işçiler ve erkek işverenler/ işçiler arasındaki ilişkilerin, ataerkil normlara uygun biçimde, aile ilişkilerine benzetildiğini belirtiyor.

Ataerkil normların ve erkek egemenliğinin üretim alanında sebep olduğu başka bir ciddi problem de kadına yönelik cinsel şiddet. Mülakat yaptığım fabrika ve atölye işçisi 36 kadının çoğu, konfeksiyon sektöründe kadın işçilere yönelik cinsel şiddet olduğunu belirtti. 36 kadından dokuzu cinsel şiddet vakalarını tanıdıkları birilerinden duyduğunu, dördü şahit olduğunu, 11'i ise başına geldiğini söyledi. Faillerin kim olduğunu belirten kadınların anlatımlarına göre, sekizi ustabaşı, dördü iş arkadaşları, üçü ise işverenlerdi. Anlatılan cinsel şiddet türlerinin içinde, fiziksel şiddet (zorla dokunma gibi), tehditle cinsel ilişkiye zorlama, ödül vaadiyle cinsel ilişki teklif etme, müstehcen-cinsiyetçi şakalar/hareketler yapma ve istenmeyen cinsel-duygusal ilişkide ısrar etme vardı.

Çoğu kadın, cinsel şiddetten yalnızca fiziksel şiddeti anladığı için, ilk sorulduğunda, cinsel şiddete maruz kalmadıklarını ya da şahit olmadıklarını söyledi. Yukarıdaki ifadeler, ben cinsel şiddet türlerini açıkladığımda ortaya çıktı. Dolayısıyla, kadınların fiziksel şiddetin dışındaki cinsel şiddet türlerini fark etmekte zorlandığını söyleyebiliriz. Kadın görüşmecilerden yalnızca biri, erkek iş arkadaşlarının yaptığı

cinsiyetçi, müstehcen şakaların aslında taciz olduğunu söyledi: "Mesela [erkekler] öyle şakalar yapabiliyolar ki; götürüyosun iş veriyosun, sana cinsel anlamda mesaj verebiliyolar yani. Mesela 'iş verdim sana' diyosun ya, onu bile başka yere çekip 'hıı bana iş verdin' diyebiliyor. Anlatabildim mi?" (Esin, 50/K/Fİ).

Benzer bir şekilde, çalıştığım atölyelerin sahipleri de sektörde kadına karşı cinsel şiddet olduğunu söyledi. "[İşçi alırken] Öncelikle karakterine bakarım. Burada evli kadınlar var, bekârlar var. Düzgün olması lazım, götü başı oynamayacak. Tekstil bozuk derler. Karı-kız meselesi oluyor. Burda öyle bişey yok" (Osman, 47/E/AS). Benzer biçimde, Leman (28/K/AS), erkekleri işe alırken "kaşı gözü oynuyor mu, yamuk yapar mı", "bayan çalışanları rahatsız eder mi" diye özellikle dikkat ettiğini söyledi. Kerime (37/K/AS), kadınları tercih etmesinin bir sebebini de şöyle açıkladı: "Erkeklerin yanında kalıp tacize maruz kalan çok kadın var. En azından burada böyle bir şey olmadan çalışsınlar". Gelinlik atölyesinde ustabaşı olan Hatice (48/K/Aİ) ise patronuna terbiyesiz erkekleri işe almamasını rica ettiğini söyledi: "Öylelerini çok gördüm. Belden aşağı konuşanlar, kadın eğildiğinde kılık kıyafetine bakıp gözüyle taciz edenler var".

Kadınların cinsel şiddet vakalarına karşı gösterdikleri tepkiler de ataerkil normlar tarafından belirleniyor. İki kadın hariç tüm kadınlar, tacize uğradıklarını kimseye söyleyemediklerini, ya iş değiştirdiklerini ya da hiç olmamış gibi çalışmaya devam ettiklerini belirtti. Örneğin Kader (37/K/Fİ), bir işyerinde ustabaşı, diğer işyerinde ise işveren tarafından tacize uğradığını, ilkinde işten çıktığını, ikincisinde de taciz eden kişiden uzak durduğunu söyledi. Bu olayları kimseyle paylaşıp paylaşmadığını sorduğumda ise böyle şeylerin kimseyle paylaşılamayacağını vurguladı. Benzer biçimde, her seferinde reddetmesine rağmen ustabaşı tarafından ısrarla gece geç saatlerde buluşmaya davet edildiğini söyleyen Selma'ya (46/K/Fİ), işverene ya da müdüre durumdan şikâyet edip etmediğini sorduğumda ise şöyle cevap verdi: "Zaten onlar birbirini koruyan insanlar, birbiriyle çalışan insanlar. Ben niye gidip şikâyet ediyim ki, ne gerek var. Niye başımı ağrıtıyım. İşi bıraktım".

Kadınların cinsel şiddete karşı sessiz kalmalarının altında yatan temel sebep, maruz kaldıkları cinsel şiddetten yine kadınları mesul tutan ataerkil normların Türkiye toplumunda egemen olması. Kadınlar, maruz kaldıkları cinsel şiddet vakalarını açığa çıkardıklarında suçlu bulunmaktan, adlarının çıkmasından korkuyor. Örneğin 13 yaşından beri konfeksiyon işçisi olan Handan (38/K/Fİ), konfeksiyonda birçok kadının cinsel tacize uğramasına rağmen bunları açığa çıkaramamasını şöyle açıkladı: "Açığa çıkaramaz çünkü orda çalışıyor, bişey olsa bayan olduğu için ona daha çok suçlama olur. Sen sallamasan onlar sana gelmez diyor insanlar". Benzer biçimde, önceki işyerinde ustabaşı tarafından tacize uğrayan Sevgi (32/K/Fİ), suçlu bulunmak korkusuyla kimseye bir şey söyleyemediğini belirtti: "Yok söylemedim. Çünkü korktum. Yani söylersem bana diyecekler ki, kesin bunda da var, bu da şey yapıyor. Adam niye başkasına bakmıyor da sana bakıyor derler diye söylemedim".

Mülakat yaptığım kadınlardan yalnızca ikisi maruz kaldıkları cinsel taciz hakkında işverenlerine şikâyette bulunduğunu söyledi. İki durumda da hiçbir yasal işlem başlatılmaksızın failler işten atılmıştı. Diğer yandan, yine yalnızca iki kadın, cinsel taciz vakasına şahit olduğunda müdahalede bulunduğunu söyledi. Öte yandan, bu durumlarda da bu bireysel müdahalelerden sonuç alınamayıp tacize uğrayan kadınlar işi bırakmak zorunda kalmışlardı.

Dul ya da boşanmış kadınlar, "hafif", "yoldan çıkmaya meyilli", "sahipsiz" algılandıkları için, işyerlerindeki ataerkil baskıya ve cinsel şiddete daha fazla maruz kalma tehlikesiyle karşı karşıyalar. Benim örneklemimdeki biri dul, beşi boşanmış altı kadının hepsi konfeksiyonda boşanmış/dul bir kadın olmanın çok zor olduğunun altını çizdi. Örneğin Nermin (35/K/Fİ), erkeklerin kendi arkasından "nasıl olsa dul, ben bunu elde ederim" dediklerini çok kere duyduğunu söyledi. Benzer bir şekilde Melike, dul bir kadın olmanın özellikle konfeksiyon ortamında çok zor olduğunu belirtti:

> Tekstil ortamında sen bir dulsan -ben bunu yaşamadım demiyom, çok yaşadım- ya oynaşcaksın ya kaçcaksın. İki seçenek bırakıyo sana erkekler, özellikle kıdemliler. (...) İki seçeneğin var, bu bi gerçek yani.. Biçok arkadaşım yaşadı bunu. Bi zeytinle günler geçirdiğimiz oldu, iş bulamadığımız zamanlar da... Neden? Çünkü bi kere dulluk Türkiye çapında öyle. Dul musun, yanlış insansın. Hayır ben öyle biri değilim. (...) Bunu ispatlayana kadar canın çıkıyor senin. Tekstil ortamı böyle (Melike, 38/K/Fİ).

Durum böyle olunca, kadınlar, adlarının çıkmaması ve cinsel şiddete daha fazla maruz kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalmamak için, dul veya boşanmış olduklarını işyerlerinde saklamaya çalışıyorlar. Örneğin benim çalıştığım fabrikada işçi olan Nurcan (43/K/Fİ), dul olduğunu herkesten sakladığını, ama zaman içinde bir şekilde duyulduğunu söyledi. Benzer bir biçimde, bir atölyede çalıştığı esnada kocasından boşanmış olan Zuhal, boşandığını atölye sahibinin karısı hariç herkesten sakladığını belirtti. İki yıl geçip de herkes öğrendiğinde bir değişiklik olup olmadığını sorduğumda ise şöyle cevap verdi: "Biraz lakaytlık oldu. Çok sevdiğim Remzi abi vardı. 'Hadi gel yemeğe çıkalım, öğlen yemek ısmarlayım' falan demeye başladı. 'Yok abi sağol, ben yemicem' diye geçiştirdim. İki üç kere dedi, gitmediğim için sonra demedi" (Zuhal, 39/K/Aİ).

Dul ve boşanmış kadınlara yönelik yukarıda bahsettiğim olumsuz imajdan ötürü, bu kadınlar işyerlerindeki erkeklerle ilişkilerinde çok daha kısıtlanıyor ve mesafeli davranmak zorunda kalıyor. Örneğin Aysun (40/K/Fİ), 13 yıldır aynı fabrikada çalışmasına rağmen, altı yıl önce kocasından boşandıktan sonra erkek iş arkadaşlarıyla muhabbeti kestiğini söyledi. Selma (46/K/Fİ), dul bir kadın olduğu için dedikodudan çekindiğini, bu yüzden de erkek iş arkadaşlarına karşı çekingen davrandığını belirtti. Canan, ona boşanmış bir kadın olarak konfeksiyon sektöründe çalışmanın nasıl bir şey olduğunu sorduğumda ise şöyle cevap verdi:

> Birazcık çekingen oluyosun. Dulsun, erkekler olduğu zaman, konuştuğun zaman farklı anlaşılıyor. Anlaşılır yani, bu bir gerçek. Onun için çok haşır-neşir olmam

> erkeklerle. Ha, benim bölümümde erkekler var, onlar da benim oğlum yaşında. "Abla ne yapıyon, hayat nasıl gidiyor" falan... Onlarla iş gereğince muhabbet ederim. Paydos olunca muhabbet etmem. Bazen öğlen paydoslarında kaçarım eve gelirim. (...) Biraz uzaklaşırım erkeklerden (Canan, 46/K/Aİ).

Dahası, konfeksiyon sektöründe boşanmış ya da dul kadın olmak, kadınların iş olanaklarını ve emek piyasasındaki hareketlilik alanlarını da daraltıyor. Örneğin Aysun (40/K/Fİ), dul bir kadın olarak yeni bir iş ortamında başına gelebilecek tehlikelerden korktuğu için, çalıştığı fabrikadan ayrılıp daha iyi bir yere geçemediğini söyledi.

Esasen, yukarıda bahsettiğim, dul ve boşanmış kadın konfeksiyon işçilerine yönelik "hafif kadın" imajı diğerlerine kıyasla daha yoğun olsa da, tüm kadın konfeksiyon işçilerine yönelik dolaşıma sokulan bir imaj. Şimdi, kadın konfeksiyon işçilerine yapıştırılan "kötü kadın" imajını ve kadınların bu imaja verdikleri tepkileri tartışacağım.

Kadın Konfeksiyon İşçilerine Yönelik "Kötü Kadın" İmajı

Türkiye'de, konfeksiyon sektöründeki çalışma ortamının ahlaken "kötü", "düşük", "bozuk" olduğuna dair bir toplumsal kanı olduğunu söyleyebiliriz. Kadın ve erkek konfeksiyon işçilerinin çoğu da aynı şekilde düşünüyor. Alan çalışmam boyunca, bu ve benzeri cümleleri birçok kez duydum: "Konfeksiyon ortamı çok pistir"; "Bu sektörde kimin eli kimin cebinde belli değil"; "Bizim sektörde çok ters ilişkiler var". Bahsettikleri uygunsuz ilişkiler, evli işçilerin başkalarıyla flört etmeleri, bir kişinin birden fazla sevgilisinin olması, işçilerin işyerinde gizli gizli ilişki yaşaması gibi örneklerdi. Mülakatlarda neredeyse tüm kadınlar, buna benzer hikâyeleri ya duyduklarını ya da şahit olduklarını anlattı. İşçilerin yukarıdaki sözü edilen ilişkileri değerlendirme biçimi, Türkiye toplumunda egemen olan, kadınlara evlilik dışı cinsel ilişkiyi yasaklayan, bekaret üzerinden kadınlara kendi ve dolayısıyla ailelerinin "namusunu korumayı" dayatan ataerkil normlarla şekilleniyor (Ellialtı, 2012).

Şaşırtıcı olmayan bir biçimde, sektördeki çalışma ortamına yönelik bu olumsuz tablodan sorumlu tutulanlar, damgalananlar yine kadın işçiler: "Genelde kime sorarsan, tekstilciye de sorsan, çalışmayana da sorsan, tekstilde 'kaşarlar' çalışır derler" (Zuhal, 39/K/Aİ). Alan çalışmam süresince birçok kadın konfeksiyon işçisi "kötü kadın", "hafif kadın" olarak damgalanmaktan dert yandı. Birçoğu için, konfeksiyonda çalışmanın en büyük zorluklarından biri buydu:

> Konfeksiyonda çalışmak zor bişey. İnsanlar senin hakkında çok farklı düşünüyo. Bir patlıcanın bin patlıcana zararı vardır derler ya... Sen duymuşsundur bu muhabbeti mutlaka. Tekstilde çalışanları özellikle kötü kadın gözüyle görüyolar. (...) Çalışmaya değil de başka şey yapmaya gidiyomuş gözüyle görüyolar. Zor derken bunu demek istedim (Selma, 46/K/Fİ).

Alan çalışmam sırasında, uzun yıllar konfeksiyon işçiliği yapmış tanıdık bir erkekle yaptığım görüşmede, görüştüğüm kişi, konfeksiyonda çalışan kadınların "evlenilecek

kadınlar" olarak görülmediğini, çünkü bu kadınlara "her şeyi yaşamış" veya "tacize uğramış" gözüyle bakıldığını söyledi. Sevgi'nin kendisi gibi bir konfeksiyon işçisi olan kız kardeşi Kibar'ın başına gelenler de bu iddiayı doğruluyor. Kibar ve erkek arkadaşı, evlenebilmek için erkeğin ailesine Kibar'ın işi hakkında yalan söylemek zorunda kalmışlar, çünkü: "[Kibar'ın] Eşinin annesi ve babası tekstilden kız almak istemiyoruz, demişler. Ordaki kızlar bugün onla, yarın başkasıyla çıkıyor diye şey yapmışlar. Kız kardeşim eczacı diye evlendi (gülüyor)" (Sevgi, 32/K/Fİ).

Alan çalışmam boyunca yaptığım gözlemler ve görüşmelere dayanarak, kadın konfeksiyon işçilerine yönelik var olan "kötü kadın" imajının beslendiği şu üç temel unsurdan bahsedebilirim: Birincisi, kadınların erkek işçilerle uzun saatler boyunca yan yana çalışmaları ve sık sık mesaiye kalmaları; ikincisi, yukarıda bahsettiğim, sektörde "uygunsuz" kadın-erkek ilişkilerinin olduğuna dair inanış ve kadına yönelik cinsel şiddet vakalarının yaygın olması; son olarak da, toplum tarafından hali hazırda "kötü kadın" olarak damgalanan birçok boşanmış ve dul kadının konfeksiyon sektöründe çalışması. Kuşkusuz ki bahsi geçen unsurların "kötü kadın" imajını (yeniden) üretmesi, kadının özgürlüğünü kısıtlamaya, cinselliğini ve bedenini tahakküm altına almaya çalışan ataerkil normların, kapitalist iş ilişkilerinde yerini alan kadınlara yönelik yeniden dolaşıma sokulmasının bir sonucu.

Benzer biçimde, Yıldız Ecevit'in (1991: 58) 1980'ler Bursa'sında yaptığı çalışma da fabrikada çalışan genç kadınların "hafifmeşrep", "toplumsal saygınlığını yitirmiş" ve "ahlaken düşmüş" kadınlar olarak tasvir edildiğini iddia ediyor. Dedeoğlu'nun (2012b: 18) yukarıda bahsi geçen çalışması da tekstil ve konfeksiyon sektörlerinde çalışan genç kadınların, işyerlerinde erkeklerle flört ettiklerine inanıldığı için, toplum tarafından "uslu olmayan kızlar" olarak algılandıklarını ortaya koyuyor. Dahası, kadın konfeksiyon işçilerine yönelik bu olumsuz toplumsal imaj sadece Türkiye'ye özgü değil. Kanchana Ruwanpura'nın (2011: 203) da dediği gibi, birçok Küresel Güney ülkesinde benzer bir durum söz konusu. Örneğin, Naila Kabeer (2000) Bangladeş'te, Aihwa Ong (2010) ise Malezya'da, kadın konfeksiyon işçilerinin zayıf bir ahlaki karaktere sahip olduklarına yönelik bir toplumsal algı olduğunu söylüyor.

Kadın konfeksiyon işçilerinin kendilerine yönelik bu imaja verdikleri tepkiler, kadınları baskılayan ataerkil normlar karşısındaki tepkilerini ortaya koyması açısından önemli. Kadınlara bu "kötü kadın" imajının neden kaynaklandığını sorduğumda, iki kişi hariç hepsinin ortaklaştığı fikir, bu imajın sektördeki "çürük elmalardan" kaynaklandığı, "kurunun yanında yaşın da yandığı" yönündeydi. Kerime'ye (37/K/AS) göre, "Tekstilin adı çıkmış. Kasadan bir çürük elma çıkar da tüm kasaya atarlar ya suçu, bizde de öyle. Öyle birkaç kişi çıkıyor, herkesi damgalıyorlar". Benzer şekilde Melek (41/K/Aİ), evli olup da işyerindeki erkeklerle flört eden kadınlar yüzünden, Delal (20/K/Aİ) ise bekâr olup da evli erkeklerle flört eden kadınlar yüzünden tüm kadınların damgalandığına inanıyor.

Alan çalışmam boyunca, kadınlardan yukarıdakilere benzer birçok "kötü kadın" hikâyesi dinledim. Onlara göre, sektördeki bazı kadınlar, işyerindeki pozisyonlarını

sağlama almak, işte yükselmek, daha yüksek maaş almak ya da daha rahat çalışmak gibi amaçlarla "kadınlıklarını kullanıyor" ve erkeklerin onlardan "faydalanmasına" müsaade ediyorlardı. Örneğin çalıştığım fabrikadaki ustabaşı yardımcılarından bir kadın, aynı bölümdeki başka bir kadının onun pozisyonunu almak istediğini, bunu yapabilmek için de ustabaşı ile flört ettiğini söyledi. Benzer hikâyeleri başka kadınlardan da duydum:

> Yaş da kuru ile yanıp gidiyo. Patron erkekse orda yer edinmek için kadınlığını kullanan kadınlar yüzünden tekstil böyle bi damga yemiş durumda. Orda yer edinmek, yerini sağlama almak için kadınlığını kullananlar yüzünden bu haldeyiz. İçinde düzgün kadınlar da vardır hani. Herkes ekmeği için geliyor. Hiç kimse keyfi sabah kalkıp gitmez oraya. İşte, dediğim gibi, kendilerine yer edinmek, daha az çalışmak, daha fazla para kazanmak için… Mesela patronla çıkıyorsa onun maaşı fazladır. Patronla çıkıyorsa her işi yapmaz, kendi canının istediği işi yapar. Bi nevi patron olur o da, ama baksan evde kocası vardır. Genellikle böyle kadınlar var (Zuhal, 39/K/Aİ).

> Başka bir işyerinde benimle beraber aynı seviyede olan arkadaşım patronla beraberdi. İşi çok mu iyi biliyodu, hayır. Ama sevgilisi olduğu için hepimizi eziyodu. Biz de susmak zorunda kalıyoduk, çünkü ekmeğe, paraya, işe ihtiyacımız vardı. Onların ne yaptığı bizi ilgilendirmiyor. Aslında ilgilendiriyor da ilgilendirmiyor konumuna giriyorsun. Görmemezlikten, duymamazlıktan geliyoduk. Ama hiçbir şey yapmadan bizden daha yüksek maaş alıyodu. Böyle kadınlar da var, böyle bozuk patronlar da var, böyle müdürler de var (Melike, 38/K/Fİ).

> İş yerinde insanın kendisini koruması gerekiyo. Bi kadın istemezse erkek ona yaklaşmaz. Kadınlar yol açıyolar. Kadınlar birbirlerini kıskanıp erkek için uğraşıyolar. Kendi çalıştığım yerde aynı şey oldu (Hasret, 32/K/Aİ).

> Öyle bir şey [kötü kadın imajı] var ama kadınlar sebebiyet veriyo buna. Dişiliğini kullanıyo kadınlar. İşveren korusun kollasın diye bir şeyler yaşıyolar. Çoğu erkek atölyeci 'sikmeyeceğim kadına iş vermem' der. Ben kadınları suçlu buluyorum. Bana neden yapamıyorlar! Herkes bana 'abla' der, ben 'abi' derim. Kadınlar müsaade ediyolar. Öyle yaparak yerini sağlamlaştırıyolar (Leman, 28/K/AS).

Bu durum sadece İzmir ya da Türkiye'ye özgü değil. Belkıs Kümbetoğlu ve arkadaşlarının (2015: 272) Türkiye'nin beş şehrinde yapmış olduğu bir çalışma da kimi kadınlarda tacize uğrayanların kendilerini yeterince korumadıklarına ve yanlış davrandıklarına yönelik bir ima olduğunu ortaya koyuyor. Benzer şekilde, Ethel C. Brooks (2007: 131) da El Salvador'daki bazı kadın konfeksiyon işçilerinin, işte yükselmek için işverenler ya da müdürlerle flört ettiğini söyleyen kadın işçilerden örnek veriyor.

Diğer yandan Leman'ın (28/K/AS) yukarıdaki "[erkekler] bana niye yapmıyor" vurgusu birçok fabrika ve atölye işçisi kadında mevcuttu. Çoğu kadın, erkeklerin de bu konuda payı olduğunu söylemekle birlikte, bu payı normalleştirdi: "Kimse kimseye zorla bişey yaptırtamaz. Ben de 35 senedir bu meslekteyim, hiç kimse bana gözünün üstünde kaşın var demedi. Ama yani herkes [erkekler] sana bi zarf atar" (Hatice, 48/K/Aİ). Zuhal ise konfeksiyon sektöründe erkeklerin kadınları

denediğini, ama baktı olmuyorsa ısrar etmediğini söyleyerek ekledi: "Tekstilde çok azdır benim gibi kendini taşıyabilen insan. (...) Kadın kendini korursa bi erkek ona laf söylemeye bile çekinir. Bu kadının elinde olan bişey. Yani sen belden aşağı muhabbete girersen patronla, patron tabii asılır" (Zuhal, 39/K/Aİ).

Görüldüğü gibi, kadınlar söz konusu olduğunda "ahlaksızlık" olarak nitelendirilen edimler/ ilişkiler, erkekler söz konusu olduğunda "normal" sayılıyor. Öte yandan, bu çalışmada yer alan çoğu kadında karşılaştığım bu cinsiyetçi çifte standardın Türkiye toplumunda baskın bir ataerkil norm olduğu gerçeğini göz önünde tutmamız gerekir. Ne toplum ne de alanda tanıştığım kadınlar tarafından erkeklerin cinsel ve duygusal ilişkileri sebebiyle "hafifmeşrep", "müsait" ya da "hafif" olarak nitelendirilmemesi bu ataerkil normun bir sonucu. Diğer yandan, kadınlardaki, kadınların kendini yeteri kadar koruduğu taktirde böyle şeylerin yaşanmayacağı yönündeki baskın düşünce, kadınların kendilerini aklama çabasının bir sonucu. Kadınlar kendilerini "çürük elmalar"dan ayrı bir yerde tutarak toplumsal saygınlık elde etmeye çalışıyorlar.

Kadın konfeksiyon işçilerinin çoğunun bir grup olarak kendilerine yönelen bu olumsuz imajı tümden reddetmeyip bu imajdan yine kadınları sorumlu tutmalarının ve kendilerine yönelik ataerkil toplumsal beklentileri kabul etmelerinin altında yatan sebep, kadınların ataerkil düşünceyle sosyalleşmiş olmaları. Hiç kimsenin olmadığı gibi kadınlar da ataerkiden bağımsız değil. Aksine, Gerda Lerner'in (1986: 218) de savunduğu gibi, kadınlar ikincil konumlarını içselleştirecek şekilde biçimlendirilmiş, bu yüzden de kendi ikincillik/madunluk süreçlerinin bir parçası olmuştur. Bunun bir başka sonucu, kadınların üretim alanındaki ataerkil kontrolün hem nesnesi hem öznesi oluşudur. Sonuca geçmeden önce son olarak bu noktayı analiz edeceğim.

Kadınların Diğer Kadınlar Üzerindeki Ataerkil Baskı ve Kontrolü

Kadınların denetim altında tutulması gerektiği, tüm ataerkil toplumların en temel buyruklarından biri. Kadınlar üzerinde denetim kurmayı dayatan bu normlar ve pratikler ise işyerleri de dâhil olmak üzere, her türlü mekânda karşımıza çıkıyor (Bhasin, 2004: 4-5). Diğer yandan kadınlar, ataerkil düşünceyle sosyalleşmenin bir sonucu olarak, bu normları ve pratikleri yeniden üretiyor. Çalıştığım tüm iş yerlerinde birçok kadının diğer kadınlara doğrudan veya dolaylı yollarla ataerkil baskı ve kontrol uyguladıklarına şahit oldum.

Dolaylı denetimin en önemli iki yolu dedikodu yapmak ve gözetim altında tutmak. Neredeyse tüm işçiler, konfeksiyondaki çalışma ortamının "dedikodu kazanı" olduğunu düşünüyor. Böyle olduğu ölçüde, kadınlar, dedikodu konusu olmaktan ve adlarının çıkmasından oldukça korkuyorlar. Bu korku da kadınların üretim alanındaki özgürlüklerini ciddi ölçüde kısıtlıyor.

Çalıştığım fabrikada makineci olan Nurcan'ın (43/K/Fİ) hikâyesi, dedikodu ve gözetimin kadınlar tarafından nasıl ataerkil bir denetim mekanizmasına dönüştürüldüğünün açık bir örneği. Nurcan, aynı fabrikada çalışan bir adamla ilişkisi olan 42 yaşında dul bir kadındı. Ben henüz Nurcan'la tanışmadan, öğle aralarında

kadınların Nurcan hakkında dedikodu yaptıklarına sık sık şahit oluyordum. Ölmüş eşinin evinde yaşayan ve kendi parasını kazanan Nurcan'ı "güvence falan değil, koca arıyor" diyerek kınıyorlardı. 20'li yaşlarda iki bekâr kızının olması, başörtülü olması ve hatta yakın zamanda umreye gidecek olması ise Nurcan'ı kadınların gözünde daha "suçlu" yapıyordu. Nurcan, tüm bunların farkındaydı. Üzerindeki gözleri ve baskıyı açıkça hissediyordu. Mülakat esnasında şöyle söyledi:

> [Dul bir kadın işçi olmak] Çok farklı... İnsanlar yaptığın şeylerin altında hemen bişey arıyolar. Mesela ben şimdiye kadar hiç gitmemiştim doktora [işyeri doktoruna]. Geçen gün doktorun [ofisinin] önünde bekliyorum diye [kadın] arkadaşın biri bana şaka yaptı. Doktoru beğendin galiba, ne zaman görsem kapının önündesin, dedi. Ben antibiyotik almamak için dedim, bi de açıkladım böyle. Doktor ilaç yazalım dedi. Ben antibiyotik istemiyom deyince "O zaman Cuma gününe geçmezse gel ilaç yazarız" dedi. Bunu açıkladım. Bi de işyerimizin doktoru, bi de yaşlı başlı yani. Demin de demek istediğim buydu. Çalışmasan evde otursan sıkılcaksın. Bi gün iki gün evde oturcan, gezmek isticeksin. Gidip gelceksin niye bu kadar geziyo dicekler. İnsanlar hemen altında bişey arıyo ya. Çalışırken de öyle. Bi kişiyle konuşsan aralarında ne var ki acaba şeyine giriyolar. O çok oluyo, insanların önyargısı var. Bilip bilmeden hemen yorum yapıyolar (Nurcan, 43/K/Fİ).

Benzer biçimde, boşanmış bir kadın olan Nermin (35/K/Fİ), kadın iş arkadaşlarının kendisini sürekli "sen dulsun, davranışlarına dikkat et, arkandan şöyle böyle diyorlar" diye uyardığını söyledi. Diğer yandan, kadınlar doğrudan "adı kötüye çıkan" kadınlardan uzak durma eğilimindeler. Örneğin çalıştığım fabrikada işçi olan Emine (26/K/Fİ), yine aynı fabrikada çalışan, 27 yaşında, bir kız annesi, boşanmış bir kadın olan Sezen ile uzun yıllar yakın arkadaş olduğunu, ama Sezen'in "hatalı ilişkilerinden" ötürü arkadaşlığını bitirdiğini söyledi. Benim çalıştığım dönemde, Sezen'in bir erkekle görünür bir ilişkisi vardı. Sevgilisi bazı akşamlar fabrika çıkışına gelip arabasıyla Sezen'i götürüyordu. Emine, Sezen'in dile düştüğünü, insanların onun arkasından çok kötü şeyler konuştuğunu, artık görüşmemelerine rağmen Sezen'in annesinin hatırına Sezen'i dikkatli olması yönünde uyardığını söyledi.

Ataerkil denetim ve baskı, boşanmış ve dul kadınlar tarafından daha yoğun hissedilse de üretim alanındaki hiçbir kadın bu durumdan muaf değil. Bu baskı ve denetim, tüm kadın işçilerin üretim alanındaki davranışlarını ve erkek iş arkadaşlarıyla ilişkilerini kısıtlıyor. Örneğin evli bir kadın olan Nazan'a göre fabrikada çalışan bir kadın olmanın en zor yanlarından biri, bir erkekle samimi bir ilişki kurduğun zaman "adının çıkarılması": "Seni biriyle samimi görmesinler, hemen yakıştırırlar. Aralarında kesin bir şey var, derler" (Nazan, 33/K/Fİ). Bu durumu yakın zamanda başına gelen bir örnekle açıklayan Nazan, "kötü kadın" olduğunu ima eder biçimde "Senin nasıl biri olduğunu biliyoruz" dedikleri için aynı bölümde çalışan iki kadınla kavga ettiğini anlattı. Benzer bir şekilde, Sevgi de adı çıkar diye korktuğundan işyerindeki herhangi bir erkekle yakın ilişki kurmaktan çekindiğini söyledi: "Kesimde çalışan Ali Abi var. Çok iyi insan. Beni anlıyor, arada öğüt veriyor,

ama dedikodumu yaparlar diye pek konuşamıyorum" (Sevgi, 32/K/Fİ). Kısaca, kadınların gözetim ve dedikodu aracılığıyla diğer kadınlara uyguladığı ataerkil baskı yüzünden kadınlar erkek iş arkadaşlarıyla özgürce ilişki kuramıyor. Benzer bir biçimde, Ong (2010: 191), dedikodunun, Malezyalı fabrika işçisi kadınların diğer kadınlar üzerinde kurduğu bir toplumsal baskı aracına dönüştüğünü ve kadınların özgürleşmesinin önünde önemli bir engel oluşturduğunu söylüyor.

Kadınlar tarafından uygulanan ataerkil baskı, kadınların işyerlerinde ne giydiklerini de kısıtlıyor. Kadınlar, doğrudan ya da dolaylı biçimde kadın işçilerin nasıl giyindiğine müdahale ediyor. Fabrikada çalışırken, 50'li yaşlardaki bir kadın işçi, fabrikaya gelen lise stajyerlerini kendi kızı gibi gördüğünü söyledikten sonra, onları fabrikada "açık" giymemeleri konusunda uyardığını ekledi. Bu örnekte "iyi niyetle", koruma adı altında gerçekleştirilen denetim, kimi durumlarda daha saldırgan bir şekilde gerçekleştiriliyor. Çalıştığım bir atölyede ustabaşı olan Hatice, kadın işçilerden birinin (Nevin) başka bir kadını kıyafetlerinden ötürü sürekli eleştirdiğini söyledi: "'Ay eğiliyor götü görünüyor, eğiliyor memesi görünüyor. Murat [atölyedeki bir erkek işçi] memesine, götüne bakıyor' diye sürekli konuşuyor bana. Ben rahatsız oluyorum bunlardan [Nevin'in yaklaşımından]. Ben o kadını kılık kıyafeti yüzünden yargılamam" (Hatice, 48/K/Aİ). Nevin'in tavrını düşmanca bulan Hatice, bu gibi durumlarda kendisinin kadını güzel bir dille, arkadaşça uyardığını söyledi. Kısaca, kadınların koruma adı altında arkadaşça veya daha saldırgan bir biçimde diğer kadın işçilerin kıyafetlerini yargılamaya ve kısıtlamaya meyilli olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmam ayrıca, bekâr ve ailelerinin gözetimi altında olmayan genç işçi kadınların "ahlaki değerlerinin" korunması gerektiği fikrinin Küresel Güney'deki konfeksiyon sektöründe yaygın olduğunu söyleyen Ruwanpura'nın (2011: 199) iddiasını doğruluyor. Bu normun bir sonucu olarak, genç kadınların üretim alanındaki davranışlarına ve tutumlarına doğrudan müdahale ediliyor. Çalıştığım bir atölyede işçi olan 15 yaşındaki Pınar'ın başına gelenler bunun bir örneği. Bir gün, çalışma esnasında erkek makinecilerle konuşup gülüşen Pınar'ı orta yaşlardaki ustabaşı kadın kenara çekerek davranışlarına dikkat etmesini söyledi. Bu uyarıdan sonra erkeklerle konuşmayı kesen Pınar, ciddi bir yüz ifadesiyle sessizce çalışmaya devam etti. Başka bir fabrikayı ziyaretim sırasında, işçi yemekhanesinde öğle yemeği yerken kadın bir ustabaşı ile aynı masaya oturmuştum. Bu kadın bana, ailelerin kızlarını kendisine emanet ettiğini, kendisinin de bu genç kadınların giriş çıkış saatlerini ve işyerindeki tavırlarını gözetlediğini söyledi gururla. Hatta yakın bir zaman önce, bir genç kadının erkek arkadaşıyla buluşmak için kendisinden izin istediğini, fakat kendisinin izin vermediğini, yine de gözünün önünde biraz zaman geçirmelerine müsaade ettiğini anlattı gülerek.

Yukarıdaki örneklerden de anlayabileceğimiz gibi, kadınların özel alanlarında maruz kaldığı ataerkil baskı ve denetim, işyerlerinde de devam ediyor. Evden çıkıp fabrika ve atölyelerde çalışmaya başlayan, bu yüzden de görece özgürleşme şansına

erişen kadınlar, bu sefer de işyerlerinde, çoğunlukla bu alandaki kadınlar tarafından, baskı altında tutulmaya ve denetlenmeye devam ediyor. Diğer bir deyişle, günümüz işyerleri, kadınların ailelerinde karşılaştıkları baskı yapılarını yeniden üretiyor (Mezzadri, 2016: 1889). Tüm bunlar, kapitalizm ve ataerki arasındaki kopmaz, karşılıklı belirleyici ilişkinin ne kadar kuvvetli olduğunu gösteriyor. Özetle, kadınlar, sadece ataerkinin, sadece kapitalizmin ya da bu ikisinin altında fakat birbirinden bağımsız bir şekilde sömürülüp baskılanmıyor. Kadınlar, kapitalist ataerkil sistem içerisinde, iç içe geçmiş bu toplumsal süreçler altında sömürülmeye ve baskılanmaya devam ediyor.[13]

Sonuç

Sınıf ve toplumsal cinsiyet arasında karşılıklı kopmaz bir ilişki var. Kapitalist ataerkil sistemde, üretim süreçleri/ sınıf deneyimleri ve toplumsal cinsiyet normları/ ataerkil ideolojiler karşılıklı olarak birbirini şekillendiriyor. Bu makale, yoğun emek güvencesizliği ve buna paralel olarak da kadın emeği ile karakterize olan konfeksiyon sektörü örneğinde bu iddiayı doğruluyor. Sektördeki cinsiyetçi işbölümü ve ücretlendirme bunun bir kanıtı. Fabrika ölçeğinde kesme, ütü, yükleme ve teslimat gibi işler, "erkek gücü" gerektirdiğine inanılan işler olduğu için erkeklere teslim ediliyor ve bu erkeklere (varsa) aynı departmanda başka işler yapan kadın işçilere göre daha fazla ücret veriliyorken; iplik temizleme, paketleme ve el işleri gibi görevler "kadın işi" olarak görülüp sadece kadınlara teslim ediliyor ve bu kadınlar en düşük maaşla ve en esnek biçimde istihdam ediliyor. Genellikle dikim, kesim, paketleme gibi yalnız bir işe odaklandıkları için üretici faaliyetlerde cinsiyetçi işbölümünün daha nadir görüldüğü atölyelerde ise bu durum kendisini yeniden üretici işlerde gösteriyor. Atölyelerde temizlik, servis, pişirme gibi işler kadınlar ve kız çocuklarına ücret ödenmeksizin yaptırılarak, buradaki kadın emeği, tıpkı ailede olduğu gibi, görmezden geliniyor. Benzer işleri aynı yeterlilik seviyesinde yapan kadın ve erkek işçiler arasında, kadınların aleyhinde eşitsiz ücretlendirmeye ise daha çok atölye üretiminde rastlanılıyor. Diğer yandan, konfeksiyon işçileri arasında en ucuza, en esnek ve tamamen kayıt dışı çalıştırılan grup olan evden çalışan işçilerin hepsinin (çoğu evli ve çocuklu olan) kadınlardan oluşması bir tesadüf değil, emek maliyetini en aza indirmeye çalışan kapitalizm ile kadınları ev ve aile ile özdeşleştiren ataerkinin karşılıklı ilişkisinin bir sonucu olarak karşımıza çıkıyor.

Kapitalizm ve ataerki arasındaki belirleyici ilişki, üretim alanındaki sosyo-kültürel gündelik hayatı da ciddi biçimde şekillendiriyor. Kadınların akrabalık bağının olmadığı erkeklerle yakın ilişki kurmasını uygunsuz olarak resmeden ataerkil normlar, kadın konfeksiyon işçilerinin erkek iş arkadaşlarıyla ilişkilerini sınırlandırıyor.

---

[13] Son iki başlıkta yaptığım analiz, kadınların diğer kadınlar hakkındaki tüm düşüncelerini ve kadınlar arası ilişkilerin tüm boyutlarını kapsamamaktadır. Bahsi geçen kısımlar, kadınların düşünce ve pratiklerindeki genel eğilimi, kadının özgürlüğünün ve cinselliğinin sınırlandırılmasını dayatan ataerkil normlar bağlamında analiz etmektedir. Olası yanlış çıkarımları engellemek adına, kadınların ataerkiye tümüyle biat etmediğini, farklı bağlam ve biçimlerde direniş gösterdiğini, fakat makalenin sınırları dolayısıyla bunları buraya dâhil edemediğimi not etmem gerekir.

Kadınlar, "adlarının çıkmasını" önlemek için muhayyel aile ilişkilerini devreye sokuyor. Diğer bir deyişle, işyerlerindeki kadın-erkek ilişkilerini abla-kardeş veya abi-kardeş gibi ilişki formlarına yerleştirerek, bu ilişkilere daha güvenli ve toplumca daha kabul edilebilir bir biçim vermeye çalışıyorlar. Ataerkil normların ve erkek egemenliğinin üretim alanında doğurduğu bir diğer ciddi sorun da işyerlerindeki kadına karşı cinsel şiddet. Kadın işçiler, konfeksiyon sektöründe maalesef yaygın olan cinsel şiddete karşı bütünlüklü bir bilinçten ve birlikte mücadele edebilmek için gerekli olan dayanışma ağlarından mahrumlar. Ayrıca, suçlu bulunmaktan ve adlarının çıkmasından korktukları için de, cinsel şiddet vakaları karşısında genellikle sessiz kalıp ya hiç olmamış gibi yapıyor ya da işten ayrılıyorlar. Toplumda hâlihazırda kötü bir imaja sahip dul ve boşanmış kadınlar için ise ataerkil baskı ve cinsel şiddete maruz kalma riski daha yüksek.

Diğer yandan, toplumda kötü bir imaja sahip olanlar yalnızca dul ve boşanmış kadınlar değil, çünkü aynı toplumda, bir grup olarak kadın konfeksiyon işçilerine yapıştırılan "kötü kadın" imajı da söz konusu. Kadının özgürlüğünün ve cinselliğinin sınırlandırılmasını buyuran ataerkil normlardan beslenen bu "kötü kadın" imajı, İzmir konfeksiyon sektörü örneğinde kapitalist emek pazarında yer alan kadın işçilere yönelik yeniden üretiliyor. Kadınların uzun saatler erkeklerle birlikte çalışması, sektördeki kadına karşı cinsel şiddet vakaları ve yaygın olduğuna inanılan uygunsuz kadın-erkek ilişkileri ve toplumda halihazırda damgalanmış olan birçok dul ve boşanmış kadının sektörde çalışması bu imajın dayandırıldığı temel ataerkil unsurlar. Kadınlar genellikle bu imajdan işyerlerindeki pozisyonlarını korumak, işte yükselmek, daha rahat çalışmak veya daha fazla maaş alabilmek adına erkeklerle flört ettiğini düşündükleri "ahlaken düşmüş" kadınları sorumlu tutuyor. Bu kadınlara göre, kendi çıkarlarını korumak için "ahlaksız" davranan kadınlar yüzünden tüm kadın konfeksiyon işçilerinin adı çıkıyor. Ataerkil normlarla sosyalleşen bu kadınlar, kendilerini "çürük elmalar"dan ayrı tutarak aklamaya ve toplumsal saygınlık elde etmeye çalışıyor. Böyle yaparak, toplumda egemen olan, kadınları ikincilleştiren ve baskılayan ataerkil normları yeniden üretmiş oluyorlar.

Çoğu kadının ataerkil normlara uyum göstermesinin bir diğer sonucu, üretim alanında kadın iş arkadaşları üzerinde kurdukları ataerkil baskı ve denetim olarak karşımıza çıkıyor. Birçok kadın, doğrudan veya dolaylı yollarla kadın iş arkadaşlarının erkeklerle kurdukları ilişkileri, işyerlerinde ne giydiğini ve nasıl davrandığını kontrol ediyor. İşyerlerinde güçlü bir dolaylı kontrol mekanizması olarak karşımıza çıkan dedikodu, kadınların özgürlüklerini ciddi biçimde kısıtlıyor. Dedikodu konusu olmaktan ve adlarının çıkarılmasından korkan kadınlar, işyerlerinde özgürce hareket edemiyor. Ataerkil denetim, kimi zaman kadınların üretim alanındaki diğer kadınların seçimlerine ve edimlerine doğrudan müdahale şeklinde açığa çıkıyor. Tüm bunlar, çoğu kadının diğer kadınlardan beklentilerinin, kadın özgürlüğü ve cinselliğine dair egemen ataerkil normlarla şekillendiğini ve bu kadınların hâlihazırda sınırlandırılmış kadın özgürlüğünü daha da sınırlandırdığını gösteriyor.

Son olarak, çoğu kadının "kötü kadın" imajından yine kadınları sorumlu tuttuğu ve işyerlerindeki ataerkil baskı ve denetimin aynı zamanda öznesi olduğu gerçeklerinin, Türkiye toplumunun güçlü muhafazakâr-ataerkil yapısı ve bu çalışmanın yapıldığı işyerlerinde feminist örgütlenmenin olmayışı ile birlikte düşünülmesi gerektiğini de vurgulamak gerekir. Bu çalışma, kapitalist baskı ve sömürü süreçlerinin, ataerkil baskı ve sömürü süreçleriyle çok sıkı bir biçimde iç içe geçtiğini, dolayısıyla sınıf mücadelesinin ataerkiye karşı mücadele ile birlikte yürütülmesi gerektiğini gösteriyor. Diğer bir deyişle, bu makale, feminist mücadeleyi ikincilleştirmeyecek bir işçi sınıfı mücadelesinin elzem olduğunun bir ifadesi olarak okunabilir. Bu bağlamda, genel olarak toplumda ve özel olarak işyerlerinde kadınların kendi aralarında daha fazla örgütlenmelerine, işyerlerinde kadın komisyonları-platformlarının kurulmasına, kadınların öncülüğünü yapacağı daha geniş feminist örgütlenmelere ve işçi sınıfını temsil eden yapılarda kadın temsil ve nüfuzunun artmasına ihtiyaç vardır.

Kaynakça

Acar Savran, G. (2016) "İkinci Basıma Önsöz", G. Acar Savran ve N. Tura Demiryontan (der.), *Kadının Görünmeyen Emeği: Maddeci Bir Feminizm Üzerine* içinde, İstanbul: Yordam.

Anitha, S. ve R. Pearson (2018) *Striking Women: Struggles and Strategies of South Asian Women Workers from Grunwick to Gate Gourmet*, London: Lawrence and Wishart.

Arruzza, C. (2016) "Functionalist, Determinist, Reductionist: Social Reproduction Feminism and its Critics", *Science & Society,* 80(1): 9–30.

Barrientos, S. ve S. Smith (2006) *ETI Impact Assessment 2006*. London: Ethical Trading Initiative.

Barrientos, S. (2001) "Gender, Flexibility and Global Value Chains", *IDS Bulletin*, 32(3): 83-93.

Bhasin, K. (2004) *What is Patriarchy?*, New Delhi: Pauls Press.

Brooks, E. C. (2007) *Unraveling the Garment Industry: Transnational Organizing and Women's Work*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Burawoy, M. (2000) "Introduction: Reaching for the Global", M. Burawoy vd., *Global ethnography: Forces, connections, and imaginations in a postmodern World* içinde, London: University of California Press.

Caraway, T. L. (2005) "The Political Economy of Feminization: From "Cheap Labor" to Gendered Discourses of Work", *Politics and Gender,* 1(3): 399-429.

Chan, J. W. (2006) "Chinese Women Workers Organize in the Export Zone", *New Labor Forum,* 15(1): 19-27.

Chen, M., Vanek, J. ve J. Heinzt (2006) "Informality, Gender and Poverty: A Global Picture", *Economic and Political Weekly,* 41(21): 2131-2139.

Dalla Costa, M. Ve S. James (1971) "Women and the Subversion of the Community", https://libcom.org/library/power-women-subversion-community-della-costa-selma-james, erişim tarihi: 10 Eylül 2019.

Davutoğlu, A. (2018) "Kadın Direnişçilerin Gözünden Bir Direniş Öyküsü: Gebze Bericap Örneği", *Çalışma ve Toplum,* 2018/3: 1381-1396.

Dedeoğlu, S. (2012a) *Women Workers in Turkey: Global Industrial Production in Istanbul,* London: I.B. Tauris.

Dedeoğlu, S. (2012b) *Türkiye'de Tekstil Sektörü ve Kadın İşçiler: Gaziantep, Kahramanmaraş, Malatya ve Adıyaman Araştırması*, Ankara: ILO.

Ecevit, Y. (1991) "Shop floor control: the ideological construction of Turkish women factory workers", N. Redclift ve M. T. Sinclair (der.), *Working women: International perspectives on labour and gender ideology.* London: Routledge.

Ellialtı, T. (2012) "Evlilik Öncesi Cinsellik, Bekaret ve Beden Disiplini: Kadınların 'Aşk' Üzerinden Cinsel Ahlak Mücadelesi", *Cogito*, 70-71: 371-397.

Eraydın, A. ve A. Erendil (1999) "The Role of Female Labour in Industrial Restructuring: New production processes and labour market relations in the Istanbul clothing industry", *Gender, Place and Culture,* 6(3): 259–272.

Federici, S. (2014) [2004] *Caliban and the Witch: Women, the Body and Primitive Accumulation,* New York: Autonomedia.

Hale, A. ve J. Wills (der.) (2005) *Threads of Labour: Garment Industry Supply Chains from the Workers' Perspective*. Oxford: Blackwell Publishing.

Hale, A. (2000) "What Hope for 'Ethical' Trade in the Globalised Garment Industry?", *Antipode,* 32(4): 349-356.

Hartmann, H. (1976) "Capitalism, Patriarchy, and Job Segregation by Sex", *Signs*, 1(3): 137-169.

Hartmann, H. (1979) "The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a more Progressive Union", *Capital & Class*, 3(1): 1-33.

Horn, Z. E. (2010) "The effects of the global economic crisis on women in the informal economy: research findings from WIEGO and the Inclusive Cities partners", *Gender and Development,* 18(2): 263-276.

İlkkaracan, İ. (2012) "Why so Few Women in the Labor Market in Turkey?", *Feminist Economics,* 18(1): 1-37.

ILO (International Labour Organization) (2014) *Wages and Working Hours in the Textiles, Clothing, Leather and Footwear Industries*. Geneva: ILO.

İZKA (2015) "İzmir Bölge Planı", https://www.izka.org.tr/docs/strateji-analiz/01_bolgeplani.pdf, erişim tarihi: 1 Kasım 2019.

Kabeer, N. (2000) *Power to Choose: Bangladeshi Women and Labor Market Decisions in London and Dhaka*. London: Verso.

Kumar, A. (2014) "Interwoven Threads: Building a labour countermovement in Bangalore's export-oriented garment industry", *City,* 18(6): 789 –807.

Kümbetoğlu, B., User, İ. ve A. Akpınar (2015) "Gıda, Tekstil ve Hizmet Sektörlerinde Kayıtdışı Çalışan Kadın İşçiler", A. Makal ve G. Toksöz (der.), *Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği* içinde, Ankara: İmge.

Lerner, G. (1986) *The Creation of Patriarchy*, New York: Oxford University Press.

Marx, K. ve F. Engels (1998) [1846] *The German Ideology*, New York: Prometheus Books.

Mezzadri, A. (2010) "Globalisation, informalisation and the state in the Indian garment industry", *International Review of Sociology: Revue Internationale de Sociologie*, 20(3): 491-511.

Mezzadri, A. (2016) "Class, gender and the sweatshop: on the nexus between labour commodification and exploitation", *Third World Quarterly,* 37(10): 1877-1900.

Mies, M. (2014) [1986] *Patriarchy and Accumulation on a World Scale: Women in the International Division of Labour*, London: Zed Books Ltd.

Ong, A. (2010) *Spirits of Resistance and Capitalist Discipline: Factory Women in Malaysia*. New York: SUNY Press.

Özateş, Ö. S. (2015) *Malumun İlanı, Kadın Emeğinin Saklı Yüzü: Ev İçi Bakım Emeği*. Ankara: NotaBene.

Özçatal, E. Ö. (2011) "Ataerkillik, Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Çalışma Yaşamına Katılımı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1): 21-39.

Pun, N. (2005) *Made in China: women factory workers in a global workplace*, Durham: Duke University Press.

RoyChowdhury, S. (2015) "Bringing Class Back in: Informality in Bangalore", *Socialist Register,* 51: 73-92.

Ruwanpura, K. N. ve A. Hughes (2016) "Empowered spaces? Management articulations of gendered spaces in apparel factories in Karachi, Pakistan", *Gender, Place & Culture,* 23(9): 1270-1285.

Ruwanpura, K. N. (2011) "Women workers in the apparel sector: a three decade (r)evolution of feminist contributions?", *Progress in Development Studies,* 11(3): 197–209.

Salzinger, L. (2003) *Genders in Production: Making Workers in Mexico's Global Factories*, California: University of California Press.

Saygılıgil, F. (2018) *Bir Kadın Grevi: Serbest Bölgede Kadın Olmak*, İstanbul: Güldünya.

Sayılan, F. ve N. Türkmen (2010) "Tekel Direnişi- Ekmek ve Gül", G. Bulut (der.), *Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*, Ankara: NotaBene.

Seguino, S. (2000) "Accounting for Gender in Asian Economic Growth", *Feminist Economics,* 6(3): 27-58.

Smith, S., Auret, D., Barrientos, S., Dolan, C., Kleinbooi, K., Njobvu, C., Opondo, M. ve A. Tallontire (2004) *Ethical trade in African horticulture: gender, rights and participation,* Brighton: Institute Of Development Studies, IDS Working Paper 223, https://www.ids.ac.uk/publication/ethical-trade-in-african-horticulture-gender-rights-and-participation, erişim tarihi: 22 Nisan 2018.

Sugur. N. ve S. Sugur (2005) "Gender and Work in Turkey: Case Study on Women Workers in the Textile Industry in Bursa", *Middle Eastern Studies,* 41(2): 269-279.

Staveren, I., Elson, D., Grown, C. ve N. Çağatay (der.) (2007) *The Feminist Economics of Trade,* New York: Routledge.

Thompson, E. P. (2013 [1963]) *The Making of the English Working Class*, London: Penguin Books.

Toksöz, G. (2011) "Women's Employment in Turkey in the Light of Different Trajectories in Development-Different Patterns in Women's Employment", *Fe Dergi,* 3(2): 19-32.

Wills, J. ve A. Hale (2005) "Threads of Labour in the Global Garment Industry", A. Hale ve J. Wills (der.), *Threads of Labour: Garment Industry Supply Chains from the Workers' Perspective* içinde, Oxford: Blackwell Publishing.

Wright, M. W. (2006) *Disposable Women and Other Myths of Global Capitalism,* New York: Routledge.

Yaman, M. (2013) *Ataerkil Kapitalist Tahakküm Altında Kadın Emeği, Kadın Bedeni*, İstanbul: SAV.